

A KÖNYVTÁRI MUNKA

A RAKTÁRI REND

Az olvasók kiszolgálását, a nevelő feladatok ellátását az teszi lehetővé, hogy a könyvtár nagy választékban készen tartja a legkülönbébb irodalmi műveket. *Raktár nélkül nincs könyvtári munka.* Az előre megszerzett, felhalmozott regények, verseskötetek, politikai, tudományos, műszaki stb. könyvek biztosítják, hogy az olvasók legváltozatosabb igényeit is ki tudjuk elégíteni.

A »raktár« szó általában holmi félre-eső, rendetlen, alig takarított helyiség képzetét kelti. Óvakodjunk ettől a szemlélettől könyvtári vonatkozásban! A könyvtári raktárban *ugyanolyan rend és tisztaság kötelező, mint a szem előtt levő helyiségekben.* Nemcsak méltatlan a könyvekhez az elhanyagolt, rendetlen elhelyezés, de lehetetlenné is teszi a munkát.

A renden azonban nemcsak a raktár, a könyvek rendbentartását értjük, hanem az anyag *célszerű elrendezését is.*

Elrendezési lehetőségek

A könyvtár jellegének, méretének megfelelően többféle elhelyezés között lehet választani. Ha a legfontosabbakat fel akarjuk sorolni, a következőket kell megemlíteni:

1. szakrendi elhelyezés,
2. betűrendes elhelyezés,
3. időrendi elhelyezés,
4. földrajzi elhelyezés,
5. nyelvi elhelyezés,
6. mechanikus elhelyezés.

De nem mindegyik egyformán fontos. Leggyakrabban a két első kombinációjával (szakrendi-betűrendes elhelyezés) találkozunk, nagy könyvtárakban viszont az utolsó szokásos. A közbülsők ritkábban, különleges esetekben fordulnak elő.

A szakrendi elhelyezés

A legrégebbi könyvtári elhelyezési rendszer a könyvek tartalmi csoportosítása. Ezt látjuk már az ókor könyvtáráiban. De ma is ez uralkodik a világ könyvtárainak nagy részében. Hazánkban a közművelődési könyvtárak (községi, járási, megyei, szakszervezeti stb. könyvtárak) raktáráiban van a legnagyobb szerepe. Általában a tizedes osztályozás (ETO) valamilyen egyszerűsített változatát alkalmazzák. Közismert az ún. tizenhármass rendszer s ugyanúgy az ismeretterjesztő művek 186 csoportot tartalmazó táblázata. Ezekre vonatkozólag bővebb tudnivalókat az alábbi kiadványból meríthetünk: *Könyvtári raktározási táblázatok.* (Szerk. Sallai István.) 2. kiad. Bp. 1954. 63 lap.

(Hogy az anyagot egy-egy szakcsoporton belül hogy lehet könnyen betűrendben tartani a »betűrendi jelek« segítségével, ugyancsak ez a kiadvány igazít útba.)

A részletek helyett itt megelégszünk a szóbanforgó elrendezési lehetőség értékelésével. Négy igen fontos előnye ötlük szemünkbe.

1. A szakrendi elhelyezés elősegíti, hogy a könyvtáros *alaposan megismerkedjék az állománnyal.* A polcon minden könyv rokontartalmúak között foglal helyet. Amikor tehát könyvet keresünk, nemcsak az éppen kiírt könyv kerül a szemünk elé, hanem a többi is, ami arról a tárgyról szól. Észrevétlenül az egyes kérdéskörök egész irodalma bevéődik az emlékezetünkbe.

2. Közvetlenül a polcra *gyorsan tudunk könyvet választani.* Ez az olvasónak is hasznos, de segítségünkre van kiállítások rendezésénél, bibliográfiák szerkesztésénél is. (Mindkét esetben elengedhetetlen, hogy személyre vegyük a könyvet, hogy a leginkább alkalmasakat válasszuk ki.)

3. Ha nincs helyén a kért könyv, nehézség nélkül és rögtön *mással tudjuk pótolni.*

4. A szakrendi elhelyezés jelzetei *univerzálisak.* Minthogy pl. a 622 jelzet az egész országban (sőt az egész világon!) a bányászatot jelzi, az így megjelölt könyv a könyvtárak egész sorában használható. Ez tette lehetővé, hogy a *könyvek központi feldolgozásakor már rá lehetett aranyoztatni a jelzetet a könyvre.* S ez teszi lehetővé, hogy az állami könyvtárhálózatban a könyvtárak állományát könnyen át lehet csoportosítani. A megyei könyvtárból letétbe adott könyv. pl. *egy másik könyvtárban is minden különösebb eljárás nélkül megtalálja a helyét.*

A fenti előnyökkel szemben azonban jelentkezik némi hátrány is: *a tévesztés.* A szakrendi elhelyezés *hézagos elhelyezés.* Ha külön csoportosítjuk ugyanis a csillagászat, a kémia, az állattan stb. könyveit, nyilvánvaló, hogy az új csillagászati műveknek a csillagászati szakcsoportba, a kémiaiaknak a kémiai szakcsoportba kell kerülniök stb., tehát mindenütt *kellő férőhelyet kell tartalékolni.* Ezek a rendszeresen közbeiktatott hézagok már a legfutólagosabb szemügyrevételnél is határozott jellegzetességet adnak ennek a rendszernek, *technikailag ez a körülmény határozza meg egész gyakorlatát.* A helyvesztés az az ár, amit az előnyökért fizetnünk kell. Sőt, a tévesztésnek kívül a hézagokkal együtt jár

egy másik bonyodalom is: a kikerülhetetlen *tologatás*.

Az előnyök és hátrányok mérlegelése után már könnyen megválaszolhatjuk a kérdést: mikor indokolt a szakrendi elhelyezés? Alkkor, amikor az olvasószolgálat a döntő szempont és a könyvállomány nem túlságosan nagy ahhoz, hogy a polcokon való közvetlen keresés lehetlenné válnék. Ezért használják ezt a rendszert a *községi, járási, városi, megyei, szakszervezeti könyvtárak*. Feltétlenül ez a helyes egyéb kisebb könyvtárakban is, ha a polcraól választunk könyvet, pl. a *kutatóintézeti, egyetemi, intézeti stb. könyvtárakban*. Még a nagyobb könyvtárak önálló kisebb gyűjteményeiben (*olvasóterem, segédkönyvtárak*) is ez a célszerű. Különleges jelentőséget kap a szakrendi elhelyezés a könyvtári hálózatok esetén, ha az állomány a különféle könyvtárak között mozgásban van.

A mechanikus elhelyezés

A könyvtermelés modern növekedésével komoly gondja lett a könyvtáraknak — főleg a nagykönyvtáraknak —, hogy a raktározásban a tévesztésüket kiküszöböljék. A tévesztés két irányban jelentkezik: vízszintesen és függőlegesen. Az első hézagokból adódik, a másik annak a következménye, hogy a könyvek magassága nem azonos. A vízszintes irányú helyvesztésért *zárt sorok alakításával* kiküszöbölhetjük ki. Nem bontjuk tartalmi és egyéb csoportokra az anyagot, hanem egyedül a helykihasználással örököve szorosan, hézag hagyása nélkül rakjuk őket polcokra. Így az új könyv *mindig az állomány végére kerül, szabad hely tehát csak ott szükséges*. A raktári elhelyezés a beérkezés sorrendjét tükrözi.

Voltak könyvtárak, amelyek a leltári számok szerint rendezték el a raktárakat. Ez is a zárt soros elhelyezés egyik — bár primitív — példája.

Így azonban még mindig megmarad a függőleges tévesztés. Ennek kiküszöbölésére a könyveket *nagyság szerint* szét kell válogatni s más-más polcokra rakni. Nyilvánvaló, hogy ha a kis könyvek csupa hasonló méretűek társaságában kerülnek raktározásra, alacsony polc is elegendő a számukra. Nagy polctávolságra csak csupa nagyméretű könyv esetében lesz szükség. Az állvány tehát nemcsak szélességében, hanem magasságában is tömötté válik.

A mechanikus elhelyezés így alapszabán két elvet egyesít: a *zárt soros elhelyezés* és a *nagyságrendi* csoportosítás elvét. Olyasféle kombinációról van itt szó, mint a szakrendi és a betűrendes elhelyezés egyesítésénél. Kérdés, hogy melyik legyen az elsődleges

és melyik a másodlagos rendezési elv. Leggyakrabban az az eljárás, hogy *először* nagyságuk alapján bontjuk csoportokra az anyagot, *azután* az egyes mértékcsoportok anyagát zárt polcokba tömörtjük. A *jelzet minden egyes csoporton belül a sorszám* (latinul: numerus currens). A csoportokat magukat betűkkel lehet jelölni. Az Országos Műszaki Könyvtár jelzetei pl. a következők:

35 cm-nél nagyobb könyvek: A és a sorszám, pl. A 923;

27—35 cm-es könyvek: B és a sorszám;

27 cm-nél kisebb könyvek: C és a sorszám.

Ha a mechanikus elhelyezést értékelni akarjuk, a *helymegtakarítás* jelentkezik nagy előnyeként. Ugyanakkor a munka is könnyebbé válik, elmarad a könyvek kényszerű tologatása. Ezek az előnyök annál jelentősebbek, mennél nagyobb a könyvtár állománya.

Sajátságos, hogy a szakrendi elhelyezés előnyei *egyre csökkennek* az állomány növekedésével. Amilyen előny a tartalmi csoportosítás, mikor még a polcraól választunk könyvet, annyira felesleges, ha a raktárban való keresgélés arműgy is lehetetlen a könyvek nagy száma miatt.

A mechanikus elhelyezés ezek szerint a nagykönyvtárak raktáraiban van helyén.

Mindenesetre jegyezzük meg, hogy a mechanikus elhelyezéssel gyökeresen megváltozik a könyvtári munka. A *raktár funkciója most már a pusztá tárolás*. Az útbaigazítás a katalógus feladata, azt kikerülni itt már nem lehet. A katalógusban nézzük meg, hogy milyen könyvek állanak rendelkezésre egy-egy témakörben, milyen könyvei vannak egy-egy írónak, milyen kiadásokban van meg a szóbanforgó mű stb. A raktárba már mindig *a kezünkben levő raktári jelzettel* megyünk; annak alapján kiemeljük a könyvet a megadott helyről, s a raktárral való kapcsolatunk meg is szűnt.

Raktári részlegek

Nagyobb könyvtárakban nemcsak egyetlen raktár van. Részben a kiszolgálás érdekei indokolják az elkülönítést, részben az egyes kiadványok eltérései (folyóiratok, térképek, kották stb.). Példaként felsorolhatjuk a megyei könyvtárak raktári részlegeit: 1. belső raktár, 2. olvasótermi kézikönyvtár, 3. kölcsönzési kéziraktár, 4. gyermekrészleg, 5. különgyűjtemények, 6. letétrakta. A részletekbe nem megyünk bele, arra terünk most nincs. Tanulságos azonban felvázolni a szovjet területi könyvtárak raktári részlegeit. A csillag azt jelenti, hogy a táblázatban megjelölt raktári részleg-fajta megtalálható a területi könyvtárban.

Az osztályok, csoportok neve	Törzsraktár	Kéziraktár
I. ÁLTALÁNOS ANYAG		
1. Olvasóterem		*
2. Kölsönzés		*
3. Belső raktár	*	
4. Nemzetiségi irodalom	*	
5. Fiókok, lelétek		*
II. KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK		
1. Gyermekrészleg	*	*
2. Vakok könyvei	*	
3. Idegennyelvű irodalom	*	*
4. Ritka könyvek tára	*	
5. Zeneműtár	*	
6. Helyismereti részleg	*	
7. Bibliogr. gyűjtemény	*	
8. Módszertani részleg		*

Az első tanulság a fenti táblázatból a különgyűjtemények igen kifejlett rendszere (ritka könyvek tára, zeneműtár, helyismereti gyűjtemény stb.). De elvi szempontból hasonlóképpen tanulságos, hogy világosan mutatja a *kéziraktár és a különgyűjtemény között fennálló különbséget*. Erre annál is inkább fel kell hívni a figyelmet, mert nálunk a két dolgot még sokszor összekeverik.

A különbség abban áll, hogy a kézikönyvtárakba, kéziratárakba, sőt még a letétraktaárba is *ideiglenesen kerülnek az odairányított művek*, s mihelyt ott szükségtelemné válnak, átmennek a törzsraktárba. Egész más a helyzet a különgyűjteményekkel kapcsolatban, ezek az odaosztott anyag *végleges helyét* jelentik. (A különgyűjtemények állományát *később sem* osztjuk vissza a törzsraktárba.) Súlyos károkkal járna, ha ezt a különbséget nem vennénk tekintetbe, vagyis az ideiglenesen kiemelt anyagot a különgyűjtemények szabályai szerint kezelnénk. Az is látható a táblázatból, hogy az ideiglenes elkülönítés a különgyűjteményeken *belül* is szabályozható.

Az anyag vándorlása egyébként nemcsak a törzsraktár és a kéziratárak között van meg, hanem az *egyes kéziratárak*

között is elképzelhető. (Ami eddig az olvasóteremben volt, átkerülhet a kölcsönzési kéziratárba, a helyi kölcsönzésből átmerhetnek egyes könyvek a letétraktaárba stb.) Olyan megoldásra van tehát szükség, amely ezt a mozgási lehetőséget biztosítja.

Mindenekelőtt felvetődik az elhelyezés és a jelzeteir kérdése. A kéziratárakban szakrendben tartjuk az anyagot. Ha a törzsraktár is szakrendben van, semmi nehézség nem vetődik fel. Ha azonban ott a mechanikus elhelyezést alkalmazzuk, *kettős jelzetelesre van szükség*. A könyveknek törzsraktáron kívüli pályafutásuk idejére rendelkezniök kell a megfelelő szakjellel és betűrendi jellel (ezzel tetszés szerint helyet is változtathatnak), visszaosztásuk idején pedig életbe lép a házi, egyéni jelzet. Ilyen esetben a kétféle jelzetnek a gerinc két eltérő részére kell kerülnie. Ajánlható, hogy a gerincen *felül* legyen a törzsraktári jelzet, *alul* pedig a szakrendi jel.

Tagolt raktározás esetén a visszaosztás megkönnyítésére szembeötlően jelezni kell, hogy a mű hová tartozik. Legmegfelelőbb színes csíkok alkalmazása a gerincen. (A törzsraktár esetében a jelölés elmaradhat.)

Sebestyén · Géza